

Egyházfegyelem a reformátoroknál, a protestáns hitvallási iratokban, a mai gyakorlatban és a Bibliában – Bibliai értelemben egyháznak/gyülekezetnek nevezhető-e pl. a református, evangélikus, Golgota gyülekezetek?

0. Bevezetés: Bibliai alapok

1. Az **igaz egyház ismertetőjegyei**, ismérvei sokak szerint a következők: (1) Isten Igéjének (tisztá) hirdetése, (2) a Krisztus által elrendelt sákramentumok/szentségek/rendelések (úrvacsora és keresztség/bemerítés) helyes kiszolgáltatása, (3) a (megfelelően gyakorolt) gyülekezeti vagy *egyházfegyelem*. Magam megfordítanám a sort, mivel a Biblia szerint a *helyes gyakorlat fontosabb, mint a helyes teológia*, bár a kettő nyilván összefügg (Mt 7,17-27; 25,31-46; Róm 2,5-14; 2Kor 5,10; Jak 1-2); és az ApCsel 2,42 alapján kiegészíteném (4) a helyesen gyakorolt *imádsággal és közösséggel*. Kálvin és mások a három ismérv közül csak az első kettőt sorolták kifejezetten ide, azonban a fegyelmet beleértették a sákramentumok biblikus kiszolgáltatásába (ld. az írás végén szereplő és a következő forrást: [Wikipédia: Marks of the Church](#)); szerintem a többihez is hozzátartozik (pl. 1Kor 5,11: közösség és úrvacsora; Jn 15,7; 1Jn 3,22; Zsolt 66,18; Mt 18,19: imádság). **A fegyelem biztosítja, hogy az egyház/gyülekezet a valóságban is megközelítse bibliai meghatározását: a valódi hívők közösségét.** Bár a Szentírás, a reformátorok és általában a protestáns hitvallási iratok világosan fogalmazzák a témánkba vágó kérdésekben, az egyházi és különösen az egyéni gyakorlat (nem is beszélve az egyéni nézetekről) általában erősen eltér a leírt elvektől – kiváltképpen mai, pluralista társadalmainkban. Az alábbiakban mind az elméletet, mind a gyakorlatot szemügyre vesszük. Előrebocsátom, hogy belülről is megtapasztaltam a református és evangélikus egyházat, s ha már nem is járok a gyülekezeteikbe, máig ismerem több olyan tagjukat, akiket nagyra becsülök. Különösen David Bosch *Paradigmaváltások a misszió teológiájában* c. könyve alapján pedig úgy látom, hogy ha nem is felelnek meg az egyházfegyelem bibliai kritériumának (mint ahogy talán egyetlen gyülekezet sem felel meg igazán mindegyik kritériumnak), Isten azért felhasználta és használja őket is országában.

2. A **Biblia** elég világos útmutatást nyújt az intést, fegyelmezést illetően. Pl.: „Ha azzal vétkezik valaki, hogy átkozódást hallott, és bár tanúja volt, akár látta, akár megtudta a dolgot, de nem jelenti, bűnrészessé válik” (3Móz 5,1). „Ne terjessz rágalmatok néped között! Ne törj felebarátod életére. Én vagyok az Úr! Ne gyűlölöd szivedben atyádfiát! *Fedd meg bátran honfitársadat, hogy ne légy részes a vétkében.* Ne légy bosszúálló, se haragtartó a népedhez tartozókkal szemben. Szeresd felebarátodat, mint magadat! Én vagyok az Úr!” (3Móz 19,16-18.) „Ha valakinek engedetlen és konok fia van, nem hallgat sem apjának, sem anyjának a szavára, és még ha megfenyítik, akkor sem hallgat rájuk, ragadja meg őt apja és anyja, vigyék ki a város véneihez a helység kapujába, és így szóljanak a város véneihez: Ez a fiú engedetlen és konok, nem hallgat a szavunkra, dorbézoló és részeges. Akkor kövessék azt halálra a város férfiai mind. Így takarítsd ki a gonoszt a magad köréből! Az egész Izrael hallja meg ezt, és féljen!” (5Móz 21,18-21.) „Aki szereti az intelmet, szereti a tudást, aki pedig gyűlöli a feddést, az ostoba marad” (Péld 12,1). **Jézus** mondja: „Ha vétkezik atyádfia, *menj el hozzá, intsd meg négy szemközt:* ha hallgat rád, megnyerted atyádfiát. Ha pedig nem hallgat rád, végy magad mellé még egy vagy két embert, hogy két vagy három tanú szava erősítsen meg minden vallomást. Ha nem hallgat rájuk, mondd meg a gyülekezetnek. Ha pedig a gyülekezetre sem hallgat, tekintsd olyanakként, mint a pogányt vagy a vámszedőt” (vagyis mint a legpogányabb hitelent; Mt 18,15-17).

3. **Pál és a többi apostol** hasonlóan ír, kitérve néhány konkrétumra és gyakorlati alkalmazásra is: „Testvéreim, ha valakit tetten is érnek valamilyen bűnben, ti, akik lelki emberek vagytok, igazítsátok helyre az illetet szelíd lélekkel. De azért vigyázz magadra, hogy kísértésbe ne essél” (Gal 6,1). „Hanem intsetek egymást minden napon, míg tart a ma, hogy egyikőtök se keményíthessék meg a bűnnek csalárdsága által” (Zsid 3,13; Károli). „Testvéreim, ha valaki közöttetek eltévelyedik az igazságtól, és megtéríti valaki, tudja meg, hogy aki megtérített egy bűnöst a tévelygés útjáról, megmenti annak a lelkét a haláltól, és sok bűnt elfedez” (Jak 5,19-20). Bizonyos értelemben mindnyájan a bűn függő, sokszorosan visszaeső rabjai vagyunk, és az (Anonim) Alkoholistákhoz/Drogfüggőkhöz/Szexfüggőkhöz stb. hasonlóan nem mondhatjuk, hogy végleg „kigyógyultunk” vagy kigyógyulni igyekszünk belőle, hanem Krisztus erejével arra törekszünk, hogy lehetőleg ma/most ne vétkezzünk (amire van reális esélyünk, ld. Róm 7,24k; 8). Ha pedig netán elbukunk, bűnünket megvallva haladhatunk tovább (1Jn 1,9; Fil 3,13-14). Felelősek vagyunk a függőségek előidézéséért és tagadásáért, a gyógyulás elutasításáért, de (különösen mások esetében) fontos szem előtt tartanunk, hogy a „gyógyulás” nem mindig következik be azonnal!

4. Mindennél jobban idetartozik, de terjedelmi okokból nem idézem a gyülekezeti **fegyelemről szóló**

leghosszabb igeszakaszt, az 1Kor 5-öt, melyben a távol levő Pál megírja döntését a korinthusi gyülekezetnek: „Úgy ítéltém, hogy miután az Úr Jézus nevében összegyűltünk, ti és az én lelkem, a mi Urunk Jézus hatalmával, átadjuk az illetet [az apja feleségével élő »keresztényt«] a Sátánnak, teste pusztulására, hogy lelke üdvözüljön az Úrnak ama napján” (4-5. v.). Majd megfogalmazza az elvet: „*ne éljétek közösségben* azzal, akit bár testvérenek neveznek, de parázna vagy nyereszkesdő, bálványimádó vagy rágalmozó, részeges vagy harácsoló. Az ilyenekkel együtt se egyetek” (11. v.; az utóbbi mondat az úrvacsorára is érthető, vö. 2Jn 9-11). Az 1Kor 6,1-11-ben pedig hozzátesszi az apostol, hogy a hívők „peres ügyeit” a gyülekezetben kell megítélni – bár sokszor jobb, ha ilyenkor eltűrik a sérelmet és a kárt. Végül így figyelmeztet: „Ne tévelyegjétek: sem paráznák, sem bálványimádók, sem házasságtörők, sem bujjázkodók, sem fajtalanok, sem tolvajok, sem nyereszkesdők, sem részegesek, sem rágalmozók, sem harácsolók nem fogják örökölni Isten országát” (9-10. v.). Az Ige az **üdvösséget kizáró bűnök** közé sorolja még a következőket: gyávaság és hitetlenség, utálatosság, gyilkosság, varázslás, hazugság (Jel 21,8); „ellenségeskedés, viszálykodás, féltékenység, harag, önzés, széthúzás, pártoskodás; irigység... tobzódás és ezekhez hasonlók” (Gal 5,19k). Ezek bizonyára feltétlen intést/fegyelmezést igénylő „halálos bűnök” (1Jn 5,16; vö. 5Móz 22,26).

5. Úgy látom, hogy a Biblia szerint a **bűn miatti gyülekezeti fegyelmezés utolsó lépése** (a kizárás) mindig a **gyülekezetnek azt az ítéletét jelenti, hogy a vétkes valójában hitetlen** („pogány”; Mt 18,17), függetlenül attól, hogy előtte valóban megtért hívő volt-e. Ezért teszi hozzá Jézus: „Bizony, mondom néktek: amit megkötök a földön, kötve lesz a mennyben is, amit pedig feloldotok a földön, oldva lesz a mennyben is” (Mt 18,18), és ezért adja át Pál a vétkezőt „a Sátánnak” (1Kor 5,5; 1Tim 1,20). Ez óriási felelősséget ró a gyülekezetre a fegyelmezés tekintetében. Persze az utóbbi jézusi ígét helyesen kell érteni: csak akkor igaz, ha a gyülekezet jól végzi a dolgát – de tévedhet, és néha téved is: megtűr olyanokat, akiket nem kéne (2Kor 11,19k; Jel 2,15k.20), másokat pedig tévesen zár ki (3Jn 10).

6. A **bibliai elvekből következnek**, hogy ha egy mód van rá, *élőszóban* intsünk a gazdagabb kommunikáció miatt, bár amint a fenti és más példák mutatják, *írásban* is lehet – mindig lehetőséget adva a másoknak a *védekezésre*. A *másokat hátuk mögött zsidókat állítsuk le*, a besározott harmadik félhez irányítva (vagy ha erre nem hajlandók, akár meg is intve) őket – a „tanúk” előtti, 2. szintű fegyelmezési lépésnek is az érintett jelenlétében kell történnie. Az *intés függhet a bűn jellegétől* (pl. szándékosságától, ld. 4Móz 15,27-41). Kálvin különbséget tett magán- és nyilvános bűnök, gyarlóságok, gaztettek és cégéres bűnök között (ld. alább, Fontos kérdéseink).

7. **Mielőtt intésre gondolnánk, általában sok más lehetőségünk és/vagy kötelességünk van.** Pál ebben is követendő: „*Mint Krisztus apostolai élhettünk volna tekintélyünkkel, mégis olyan szelíden léptünk fel közöttetek, mint ahogyan az anya dajkálja gyermekeit. Mivel így vonzódtunk hozzátok, készek voltunk odaadni nektek nemcsak az Isten evangéliumát, hanem a saját lelkünket is, mert annyira megszerettünk titeket. Hiszen emlékeztek, testvéreink, a mi fáradozásunkra és vesződségünkre: éjjel és nappal dolgoztunk, hogy senkit meg ne terheljünk nálatok, és úgy hirdettük nektek az Isten evangéliumát. Ti vagytok a tanúim és az Isten: milyen szentek, igazak és feddhetetlenek voltunk közöttetek, akik hisztek. Aminthogy azt is tudjátok, hogy mint gyermekeit az apa, mindenkit egyenként intettünk és buzdítottunk, és kérve kértünk titeket: éljétek az Istenhez méltó módon, aki az ő országába és dicsőségébe hív titeket*” (1Thessz 2,7-12). Bővebben lásd Ken Sande: *Béketeremtők* (Harmat, 2015, issuu.com/harmatkiado/docs/harmat_beketeremtok_lapozgato_rw360.org.)

I. Reformátusok (presbiteriánusok, kálvinisták)

1. **Kálvin** Genfben valósíthatta meg radikális reformját (túlzottan is) szigorú erkölcsi elvei alapján – melyek szerint „ha az ember megnyerte Isten kegyelmét, méltóvá kell magát tenni ahhoz, egész élete tisztasága által”. Ő és követői ehhez is tartották magukat: Genf kb. 5000 férfitlakosa közül „négy év alatt 8-900-at fogtak el, 76-ot száműztek és 58-at végeztek ki” – köztük Servet (Szervét) Mihályt. „A fényűzést nagyon üldözték, még a legártatlanabb játékokat és mulatságokat, zenét, táncot is keményen büntették, jaj volt annak, ki isteni tisztelet alatt mosolygott.... Alig volt nap prédikáció nélkül, vasárnap pedig négyszer mentek templomba. Világinak sem volt szabad elmaradni soha” (Nagy képes világtörténet, szerk. Marczali Henrik, VII. kötet, II. rész, X. fejezet: [Kálvin reformja](#)). Az egyházfegyelemmel kapcsolatos nézeteit pl. „A keresztyén vallás rendszere” c. művében fejtette ki részletesebben (Institutio Christianae Religionis, 4. könyv, 12. fejezet). Lásd még a János evangéliumának kommentárjában leírt idevágó megjegyzéseit a hu.kalvinjn.htm oldalon.

2. A református „**kis kátéban**” (Heidelbergi Káté, ld. mek.oszk.hu/00100/00168/) a következőket találjuk: „82. K.: *Oda bocsáthatók-e ehhez az Úrvacsorához azok, akik felfogásukkal és életükkel hitetleneknek és*

istenteleneknek bizonyulnak? F.: Nem. Mert az megszentelteleníténé Isten Szövetségét és feljerjeszteni az Ő haragját az egész gyülekezetre. Azért kötelessége a keresztyén Egyháznak, hogy az ilyeneket Krisztus és az Apostolok rendelete szerint a mennyország kulcsaival mindaddig kizárja, amíg be nem bizonyítják életük megjobbítását.” „85. K.: *Mi módon nyílik meg és zárul be a mennyország a keresztyén (egyházi) fegyelem által?* F.: Úgy, hogy Krisztus parancsára mind azok, akik keresztyén név alatt nem keresztyén tudományt (tant) vallanak s nem élnek keresztyén életet, miután néhányszor atyafiságosan figyelmeztettek és tévelygéseikkel, vagy szégyenletes életükkel fel nem hagynak, bejelentetnek a gyülekezetnek vagy a gyülekezet által e célból megbízottaknak. És ha ezek intését sem veszik fel, akkor ezek a sákramentumoktól való eltiltással kirekesztik őket a keresztyén gyülekezetből, Isten pedig a Krisztus országából. És újból akkor vétetnek fel Krisztusnak és az Ő gyülekezetének tagjaivá, ha valóságos megjobbulást ígérnek és mutatnak is fel.” „87. K.: *Nem idvezülhetnek-e tehát azok, akik istentelen, háladatlan életükben megmaradva nem térnek meg Istenhez?* F.: Semmiképpen nem. Mert az Írás azt mondja; hogy se szemérmetlen, se bálványimádó, se házasságtörő, se tolvaj, se telhetetlen, se részeges, se szidalmazó, se rabló, sem ezekhez hasonló nem örökölheti Istennek országát.” A **Második Helvét Hitvallásban** (doulos.hu/Masodik_Helvet_Hitvallas.pdf, 18. fejezet vége) egyetlen bekezdés szól kifejezetten az egyházfegyelemről, a Káténál jóval enyhébben, zömmel múlt időben fogalmazva, és megemlítve a búza és a konkoly példázatát is – amely azonban nem a gyülekezetről szól, hanem „a világról” (Mt 13,24-43; 38. v.).

3. A **Magyarországi Református Egyház hatályos törvényei** szerint egyszerű egyházzal szemben az alábbi fegyelmi eljárások alkalmazhatók (ld. a MRE egyházi bíráskodásáról szóló törvényt, reformatus.hu/mutat/7359). „Eljárás kisebb súlyú vétségek esetében: 26. § (1) Ha az egyháztag olyan kifogásolható magatartást tanúsít, amely a fegyelmi vétség súlyát nem éri el, őt a presbitérium elnöksége intésben részesítheti. (2) Az intés történhet a) négy szemközt, b) a presbitérium jelenlétében.” „29. § Az egyháztag fegyelmi vétséget követ el, ha az egyháztagságból fakadó jogával visszaél, vagy kötelességét szándékosan vagy súlyosan gondatlanul nem teljesíti.” „31. § A fegyelmi büntetések egyházzal szemben: „a) feddés, b) megfosztás a választás és választhatóság jogától 1–6 évi időtartamra.”

4. Figyelemre méltó, hogy az idézett törvény **elméletben sem** teszi lehetővé a Mt 18 szerinti eljárás lefolytatását (a gyülekezetből való kizárást). A mai egyházi **gyakorlat** pedig az elméletnél is sokkal megengedőbb – kivéve esetleg néhány gyülekezetet, ahol az idézett egyházi törvénnyel szembeszállva (titokban) mégis megpróbálják valahogy gyakorolni a gyülekezeti fegyelmezést. Sípós Ete Álmos Nagyvárad téri lelképásztora szerint a *lelkészek* ellen is csak kirívó *erkölcsi kisiklások* esetén indítanak fegyelmi eljárást, amire presbitereknél már nem szokott sor kerülni, *tévtanító* lelkészszel szemben pedig szinte soha nem járnak el ilyen módon. (Lásd a Biblia Szövetség „Fontos kérdéseink” sorozatának 2004. 02. 08-i [„Időszerű-e még az egyházfegyelem?”] és 2006. 09. 10-i [„Válságban van-e az egyház?”] előadását.)

5. Pedig van bőven **tévtanítás** (sajnos már a lelkészképzésben is), kezdve azon, hogy sok lelkész nem ismeri el a teljes Biblia tévedhetetlenségét és feltétlen tekintélyét, noha a Második Helvét Hitvallás (melyre a Heidelbergi Káté mellett a református törvények kötelező hitvallási iratként hivatkoznak, a lelkészek pedig mindkettőre esküt tesznek) már a legelső pontjaiban leszögezi mindezt, pl.: „Hisszük és valljuk, hogy a szent próféták és apostolok mindkét szövetségbeli kánoni iratai, Istennek tulajdon igaz beszéde, és azok kellő hitelessége önmaguktól van, nem emberektől”, majd idézi a 2Tim 3,16-ot („a teljes Írás Istentől ihletett...”). Válaszul gyakran ugyanazon Hitvallás előszavának végét idézik: „készek vagyunk... azoknak, akik Isten igéjéből jobbra tanítanak, köszönetünk nyilvánításával engedni, és hozzájuk igazodni az Úrban”. Ez az érv nyilván csak akkor állna meg a helyét, ha azóta változott volna a hivatalosan elfogadott hitvallás, mivel az előszó e mondata nyilván azt jelenti, hogy ez a Hitvallás nincs köbe véve – megváltoztatható annak rendje és módja szerint (zsinat révén). Miután ilyen változtatás nem történt, ez csakis azt jelentheti, hogy a lelkészek elvileg elfogadják e Hitvallás tanítását (így a Biblia tekintélyéről szóló tanítását is). Ha ugyanis az előszó e mondata azt jelentené, hogy bárki bármit taníthat, amit ő maga „jobbna” lát, akkor semmitmondó, üres és fölösleges volna a Hitvallás egésze, a lelkészi eskü és a református törvénynek e Hitvallás kötelező érvényéről szóló része. A **gyakorlatról** pedig jobb nem is beszélni – Biatorbágyon mondják el pl. egyesek, hogy miközben templomba járnak, otthon zugivók, a kutyájukkal élnek nemi életet, vagy párnával megfojtják a láb alatt levő nagymamát. Az sem ritka, hogy valaki (fő)vétkesen elválva folytathatja lelkészi szolgálatát (ld. reformatus.hu/mutat/az-elvalt-lelkesz-sem-bukott-ember). Ugyanezt erősíti meg az ezredforduló táján kiválással/egyházzszakadással keletkezett református kisegyházak – a Közép- és Kelet-Európai Református Presbitériánus Egyház (reformatus.net/egyhazunk-rovid-tortenete), a kárpátaljai Evangéliumi Református Egyház (evrefegyhas.com/hu/rolunk/egyhazunk-rovid-tortenete), valamint Szalay Szilárd Magyar Kálvinista Egyháza –

története. Persze sosem a kilépés/szakadás a cél, hanem az egyház megújulása és valódi egysége, melyet a megújult egyháztagok tudnak a legjobban elősegíteni (vö. a *Katolikus vagy protestáns – Melyik egyháznak/felekezetnek van igaza?* c. írás IV.4. pontjával, hivo.hu/katolikus.htm).

II. Evangélikusok (lutheránusok)

1. **Luther** írja az evangélikus egyház hivatalos hitvallási iratainak gyűjteményébe (Konkordiakönyv) is felvett Schmalkaldeni cikkek III. részének az átokról (kiátkozás, kiközösítés, kizárás) szóló rövid fejezetében (a 31. jegyzetnél): „A nagy átkot, ahogy ezt a pápa nevezi, tisztán világi büntetésnek tartjuk, és ahhoz nekünk egyházi szolgáknak semmi közünk. A kis átok, az igazi keresztyén átok, amelynél fogva a nyilvánvaló és elvetemült bűnösöket nem bocsátjuk addig a szentséghez, vagy más egyházi közösséghez, amíg magukat meg nem jobbítják és a bűnt nem kerülik.” Melancthon Fülöp pedig azt írja „Az Ágostai Hitvallás Védelme” (Apológia) c. művében (mely szintén a Konkordiakönyvhöz tartozik): „A megátkozott bűnösnek és a szentségek megvetőinek kiközösítést is hirdetnek” (IV. rész, a gyónásról szóló XI. cikk védelme, 4. [65.] pont). A különféle hitvallási iratok a nevékre rákeresve megtalálhatók az interneten.

2. A Magyarországi Evangélikus Egyház **törvényei között egyáltalán nem találtam** olyan részt, amely az *egyszerű egyháztagok fegyelmezésére* vonatkozna, csupán a tisztségviselők esetében vannak ilyenek (ld. zsinat.lutheran.hu/torvenyek). Saját (korlátozott) tapasztalatom szerint az evangélikus lelkészek és tisztségviselők esetében sem veszik komolyabban az egyházfegyelmet, mint a reformátusoknál.

III. Kálvinista puritánok

1. A **Westminsteri Hitvallás**, amely a (kálvinista) puritánok nézeteit tükrözi, az egyházfegyelemről szóló 30. fejezetében azt írja: „1. Az Úr Jézus, mint Király és az Ő egyházának a feje kijelölt egy kormányzati módot, amelyet az egyház előjárói gyakorolnak, de amely különbözik a világi hatóságok kormányzásától. 2. Az egyház ezen előjáróira Ő rábízta a mennyek országának kulcsait. Ezért nekik hatalmukban áll, hogy visszatartsák vagy megbocsássák a bűnöket, hogy bezárják a mennyek országát a meg nem térő előtt úgy az Ige, mint az egyházfegyelem gyakorlása által, valamint hogy megnyissák azt a megtérő bűnös előtt az evangélium hirdetése és a fegyelmezés felfüggesztése által, ahogy a helyzet megköveteli. 3. Az egyházi fegyelmezés szükséges, hogy megjavítsuk és visszanyerjük azokat a testvéreket, akik vétkeztek és törvényszegők, hogy elrettentsünk másokat az ilyen jellegű vétkektől és törvényszegésektől, hogy megtisztítsuk a kovászt, amely megfertőzteti az egész gyülekezetet, hogy fenntartsuk és érvényesítsük a Krisztus tisztességét, valamint az evangélium szent bizonyosságtételeit, és hogy elhárítsuk Isten haragját, amely jogosan kiáradhatna a gyülekezetre, ha megengednénk, hogy az Ő szövetségét és annak jegeit közismert és önfejtű megszegők [bűnösök] megcsúfolják. 4. Ezen célok megvalósítása érdekében az egyházi szolgák eljárásai: intés, felfüggesztés vagy eltiltás az Úrvacsorától egy időre, vagy kizárás a gyülekezetből – a vétek és a törvényszegés természetének, illetve a személy vétkességi fokának megfelelően.”

IV. Evangéliumi közösségek

1. A kisebb-nagyobb evangéliumi gyülekezetekben (pl. baptisták [baptist.hu/hu/rolunk/hitvallasunk]; vö. hivo.hu/kovacsg.htm), pünkösdiéket stb.) elvben általában adott a fegyelmezés lehetősége, de a **gyakorlatban többnyire nem élnek vele kellő szigorral** (tiszelet a kevés kivételnek). Nem mintha ide sorolhatók lennének, de megemlítek még két szélsőséges példát. Az egyik a „**Golgota Gyülekezetek**” közössége, amely jól szolgálhatja a keresztyén szóarakozást és társkeresést (bár az ottani fiatalok körében talán különösen hiánycikknek számító elkötelezettségre a házassághoz ugyanúgy szükség lenne, mint a gyülekezeti tagsághoz), de a fegyelem ismérve alapján nem minősül gyülekezetnek/egyháznak, mivel még tagsága sincs, nemhogy fegyelme (szerintem nem a nyilvántartott tagság a fontos, hanem a gyakorlatban megvalósuló gyülekezeti fegyelem, ld. ApCsel 5,1-13). A másik a **katolikus egyház**, ahol lehetséges a „kiátkozás”, de nemigen fordul elő, és a kirívó vétek (pl. pedofil vagy homoszexuális cselekedetek) elkövetőit is gyakran csak áthelyezik, még a (papi) tisztségüktől sem fosztva meg őket (ld. hivo.hu/katolikus.htm).

2. Egyértelműen **pozitív példaként csak John Wesley és a kezdeti metodisták gyakorlatát** tudom említeni (remélhetőleg több is van, csak nem ismerem). Meggyőződésem szerint többek között azért volt gyakorlatilag **egyfolytában ébredés** Wesley Aldersgate utcai élményétől a haláláig – mintegy 50 éven át, amire tudtommal nemigen akad más példa –, mert végig nagy hangsúlyt fektettek a *fegyelemre*, és a kisebb-nagyobb *csoporthoz* megélt keresztyén életük révén gyakorolták is azt. A „maratoni ébredés” további okai – az adott történelmi/társadalmi helyzet mellett – szerintem a sajátos *tanításban* keresendők: nemcsak az egyedül hit általi

üdvösséget hirdették, hanem annak elmaradhatatlan következményét, a hitből fakadó cselekedeteket is (melyek nélkül halott a hit, ld. Jak 1-2; vö. Gal 5,6: „szeretet által munkálkodó hit”), igen komolyan véve mind a szentségre (a szeretetben való tökéletességre) törekvést, mind a visszaesés (elbukás) lehetőségét. Egyszóval a teljes evangéliumot hirdették – ld. az írás végén említett további cikkeket.

V. Következtetések

1. **Miért oly ritka** a keresztény gyülekezetekben a biblikusan gyakorolt egyházfegyelem? Alighanem a következő okokból: (1) Nehéz jól csinálni (ld. még az alábbi (6)-os és a VI.7. pontokat) – szeretettel, alázattal, a másikat valóban **különbnek tartva** és a javát nézve (Fil 2,3k; Jn 13,1-17) –, és meglehetősen kemény próba elé állítja emberi természetünket; **sokkal könnyebb egy harmadik személlyel megbeszélni** mások hibáját (nem véletlenül szól annyiszor az Ige a keresztény körökben is igen gyakori **rágalmazásról és pletykáról**, amely „úgy terjed, mint a rákos fekély”, 2Tim 2,17), mint közvetlenül a vétkező testvérünk szemébe mondani az igazságot, számolva a „visszavágás” lehetőségével. (S persze könnyen hivatkozhatunk a saját gyarlóságunkra, amiben lehet is valami, ám ez sem ment föl minket az Ige iránti engedelmesség alól.) Pedig kicsoda áldással járhat, ha e folyamat közben magunk is szelidséget, alázatot, türelmet, szeretetet stb. tanulunk, és esetleg a saját szemünkől is kikerülnek kisebb-nagyobb (gerenda méretű?) szájkák! (Ld. Mt 7,1-5.) (2) A „holló a hollónak nem vájja ki a szemét” és a „ne szólj szám, nem fáj fejem” elvét követjük, **kölcsönösen megbékélve a magunk és mások bűneivel** – magunkat persze általában jobbnak tartva, de nem törődve azzal, hogy „vétkesek közt cinkos, aki néma” (az Ige általánosan így mondja: „Aki tehát tudna jót tenni, de nem teszi: bűne az annak”; Jak 4,17). Esetleg (tudat alatt) kifejezetten örülünk is mások bűneinek, mert azok kisebbítik a sajátjainkat, és elterelik róluk a figyelmet (ld. Cseri Kálmán: Tízparancsolat – Hazugság; vö. az intésről szóló 1981.03.29-i prédikációjával: hivo.hu/index.html#ih). (3) Ebben az is közrejátszik, hogy felülünk egyes **téves(en értelmezett) tanításoknak** – pl. „*soha senkit sem szabad megítélnünk*” (vö. a Bevezetéssel [pl. Mt 18] és az 1Kor 2,15-tel: „A lelki ember azonban mindent megíté” [értsük jól]); „*a rosszat nem szembezállással, hanem jóval kell viszonzoznunk, a másik arcunkat is odafordítva*” (Mt 5,39kk; vö. Bevezetés, Róm 12,17-21 és 2Kor 11,19k; másképp kell viszonyulnunk „hívókhöz”, mint hitetlenekhez); „*mindig a békességre és egymás építésére kell törekednünk*” (ez sokszor a gyávaság álcája; valódi békesség és épülés csak akkor lesz, ha a szemetet kitakarítjuk, és nem a szőnyeg alá söpörjük); „*mindenkinek meg kell bocsátanunk*” (igaz, de a teljes helyreállít[ítás általában csak bűnbánat, bűnvallás, bűnelhagyás és esetleges jóvátétel után következhet be, s az egyéni „tartozás” elengedése nem feltétlenül jelenti a [hívó/hitetlen] közösséggel szembeni tartozás elengedését, pl. a gyilkosnál); „a keresztények megváltoztathatatlanul romlottak”: „*Ilyen vagyok, nem tudok változni!*” Pálhegyi Ferenc azt mondja erről „Viharálló házasság” c. előadás-sorozatában, hogy ez a bűnözővé válás útja: kibékülünk az ömberünkkel, amely beépül az egyéniségünkbe, aminek következménye a (Sátán által) „kibérelt lelkiismeret” – bűneink „halállá állnak össze”, mint víz színén a jégpáncél. (4) **Hitetlenek vagyunk**: nem bízunk Isten életformáló erejében, hatalmában. (5) A **kegyelemről szóló tanítást félreértve** az „olcsó kegyelem” evangéliumát valljuk és gyakoroljuk, amelyre azonban (Cselényi László szavával élve, ld. hivo.hu) a világ hamar ráun, és elutasítja. Csak az tudja igazán értékelni a kegyelmet, aki fölismerte bűneit és azok súlyát, (halálos) ítéletét. (6) Attól félünk (talán öntudatlanul), hogy ezáltal **túlzottan megfogytokozna, meggyengülne a közösségünk** (különösen a gyülekezeti/egyházi vezetők eshetnek könnyen ebbe a hibába). Ha túlzott szigorral fegyelmezzünk, akkor persze elfordulhat ilyesmi, de meggyőződésem, hogy ha valóban bibliai, krisztusi módon gyakoroljuk az egyházfegyelmet (a vétkezőket nem ellenségként kezelve, hanem testvérünként szelíden intve, eleinte lehetőleg nem is fegyelmezési jelleggel és céllal; 2Thessz 3,14k), akkor az előbb-utóbb meg fogja erősíteni, sőt növelni a közösségeinket (ld. Wesley és a metodisták példáját, valamint Kovács Géza baptista lelkipásztor kegyelemben gyakorolt fegyelmezését: hivo.hu/kovacs.htm). (7) Főlöleslegesnek tartjuk a fegyelmezést, mert a **vétkezők gyakran** a gyülekezetből való kizárásuk után (sokszor már az előtt) másik közösségbe **távozva folytatják bűnös életüket**. Ez indokolt esetben részben kivédhető lenne a súlyosabb fegyelmi döntések rövid nyilvánosságra hozásával (amíg nincs megfelelően kinyilvánított bűnbánat), ami az internet korában könnyen megoldható (vö. 1Tim 1,20; 2Tim 2,16-18; 2Jn 7-11; 3Jn 9-11; Kol 4,16k; 1Kor 5 – ezek [legalábbis az isteni Szerzőjük szándéka szerint] világra szóló „körlevelek” voltak; vö. Kol 4,16). (8) Nem tartjuk magunkat a megfelelő embernek, „nem ismerjük eléggé” az illetőt. Ha ugyanazon gyülekezet tagjai vagyunk, akkor itt az ideje közelebbi kapcsolatba kerülni vele, amiben az intés is segíthet, ha jól csináljuk.

2. William MacDonald írja *Újszövetségi kommentárjában* (Evangéliumi Kiadó) a Jel 17,1-2-t magyarázva: „Sokan úgy vélekednek, hogy a 17. fejezet vallási szempontból írja le Babilont, a 18. fejezet pedig kereskedelmi

szempontból. **A vallási Babilon bizonyára magában foglalja a hitehagyó keresztényiséget, mind a protestánst, mind a katolikust. Jól képviselheti az ökumenikus egyházat.**” „A Biblia ismerete” című kommentársorozat (KIA) pedig a következő megjegyzést fűzi a Jel 17,9-11-hez: „Ezek az igeversek rámutatnak arra, hogy a végidőkben, valószínűleg az utolsó hét év első felében a közel-keleti uralkodó (az Antikrisztus) és az akkor élő, **hitét elhagyó világegyház** szövetséget fog kötni.” Meggyőződésem, hogy a fentiek fényében igen közel állunk ehhez.

3. **Ei kell tehát döntenünk, hogy a közösségünk biblikus megújításán fáradozunk** (többnyire ez az elsődleges feladatunk [amihez általában nem kis hit és eltökéltség szükséges, különösen a népegyházakban], hisz belülről van jó esélyünk változtatni a közösségen), **vagy megfogadjuk a bibliai parancsot**: „Menjetez ki belőle, én népem, hogy ne legyetek részesek bűneiben, és hogy a rámért csapások ne érjenek titeket” (Jel 18,4; vö. 2Kor 6,14.17: „Ne legyetek a hitetlenekkel felemás igában, mert mi köze egymáshoz az igazságnak és a gonoszságnak, vagy mi köze van a világgosságnak a sötétséghez? ...Ezért tehát menjetez ki közülük, és váljatok külön tőlük, így szól az Úr, tisztátalant ne érintsetek, és én magamhoz fogadlak titeket”). Ha azon tündönk, hogy a **képmutató néma vétkesek** hosszú sorában maradjunk-e, vagy inkább a Mesterünkhöz és Igéjéhez ragaszkodjunk akkor is, ha ez a sor nagyon rövid (akár csak egyszemélyes), és nagyon kellemetlen itt állni, kitéve a lármás többség kritikájának, ne feledjük, hogy Jézus „Jaj nektek, képmutató írástudók és farizeusok...” szavai (Mt 23) kiemelten vonatkoznak a vallási vezetőkre, de egyszerű hívőként is szót emelhetünk a visszásságok, a képmutatás ellen. Talán sikerül másokat is megmozdítanunk – ez persze Isten kezében van, de legalább a magunk részét meg kell tennünk, függetlenül az eredménytől (ld. Wesley példáját: hivo.hu/wesleytok.htm). Vö. a Jel 21,8 komoly intésével: „De a gyáváknak és hitetleneknek, az utálatosoknak, gyilkosoknak és paráznáknak, a varázslóknak és bálványimádóknak, és minden hazugnak meglesz az osztályrésze a tűzzel és kénnel égő tóban: ez a második halál.”

4. Természetesen a nagy, ún. **népegyházakban további komoly gondok** is vannak – pl. a szentségek kiszolgáltatásával kapcsolatban, amikor gyakorlatilag bárkit megkeresztelnek, és ezt üdvözítő eszköznek tekintik; valamint a konfirmáció (katolikusoknál elsőáldozás és bérmálás) esetében, amikor csupán az ismeretekre ügyelnek, és a legtöbben valójában „kikonfirmálnak” az egyházból.

VI. Figyelmeztetés és finomítás

1. A fentiek megírása után került elélem Jay E. Adams „Az egyházfegyelem kézikönyve – Minden gyülekezeti tag joga és kiváltsága” (Handbook of Church Discipline, Zondervan, 1986) c. könyve, amely megerősíti és (különösen a fegyelmezés módját illetően) kiegészíti, egyúttal alaposan túlzásba is viszi mindazt, amit itt leírtam. Jay Adams igen ismert presbiteriánus (református) lelkigondozó, több mint 100 könyv szerzője, az „intő” (más néven biblikus/bibliai) lelkigondozás „atyja”, aki eltérő teológiai háttere ellenére jutott az enyémekhez hasonló következtetésekre, sőt – amint alább rámutatok – néhány ponton jóval messzebbre is elment nálam. Kritikáját és a reformátusok érényeit ld. a hivo.hu/pszichop.htm, a fegyelmezés előtti (helyetti) lépéseket pedig a hivo.hu/hatarok.htm cikkben.

2. Adams sokat ír a **fegyelem pozitív, tanítási/tanulási oldaláról**, melyről ebben az összefüggésben kevés szó szokott esni, bár ugyanúgy hozzátartozik a fegyelmezéshez, mint a negatív, javító oldal. Jól mutatják ezt a szoros összefüggést a latin „disciplina” („tanítás, nevelés, utasítás; ismeret, tudomány[os rendszer], iskola; rend, fegyelem, szokás, mód, gyakorlat”) és rokona, a „discipulus” („tanuló, tanítvány, növendék”) szavak jelentései. Az egyházfegyelem tehát más szóval az egyház rendjét és annak biztosítását jelenti. Fegyelem nélkül nem lehetséges megfelelő tanulás/tanítás – sem az egyházban, sem a családban, sem az iskolában, sem a társadalomban. Ha jól működik a tanítás (a fegyelem pozitív oldala), akkor kevés szükség lesz a helyreigazító fegyelmezésre (a negatív oldalra).

3. Ennek megfelelően a Mt 18-beli fegyelmezési folyamatot Adams kiegészíti egy kezdeti lépéssel – az **önfegyellemmel**, ami egyúttal az egész folyamat végcélja is (Mt 5,23k). Mindegyik lépést szeretetben, tanító jelleggel kell megtenni. Adams szerint mindig alkalmazni kell az itt leírtakat (az önfegyellemmel kezdve), ha **szakadás történt két hívő kapcsolatában**. Ezt részben a Mt 18,15 régi fordításában szereplő „ellened” szóra alapozza, amely a Lk 17,3 új fordításában is megtalálható, azonban a Gal 6,1k-ban egyik fordítás szerint sem szerepel. Ilyenkor a folyamat célja mindig e kapcsolat helyreállítása, s nem csupán a bűnelismerés vagy a sértettől való megszabadulás elérése. Fontos, hogy **sose igérjünk abszolút titoktartást**, mert az lehetetlenné teszi a fegyelmezési folyamat továbbvitelét. A **megbocsátás** azt jelenti, hogy nem hánytorgatjuk fel többé az esetet. Ehhez persze szükséges a bűn megbánása, megvallása és elhagyása, szükség esetén a jóvátételt is beleértve (ami az első századokban 15-20 évig vagy a halálig is tarthatott, ld. hivo.hu/ktma.htm, I.B.8.). A testvéri kapcsolat helyreállítása mindig közvetlen cél, azonban a bizalom helyreállítása hosszabb időt vehet igénybe. A „tanúk” (Mt

18,16; vö. 2Kor 13,1) lehetnek a gyülekezet vezetői is, de ilyenkor még nem vezetői minőségükben szerepelnek, s csak a következő, gyülekezeti szintre lépéskor válnak tanúvá, arról tanúskodva, ami jelenlétükben a két fél között lejajlott. Nyilvános és súlyos bűnök esetén a fegyelmezést magasabb szinten is kezdehetjük (Gal 2,11-14; 1Tim 5,19k).

4. Adams az önfegyelem, majd a négy szemközti, tanú(k) előtti és gyülekezet előtti intés fegyelmezési folyamatát kiegészíti egy befejező lépéssel is, amely a világnak/Sátánnak történő átadást (vagyis az egyház/gyülekezet védett köréből való kizárást) követően – szükség esetén – a **világi büntető intézkedések, jogkövetkezmények foganatosítását** jelenti. Az 5Móz 17,8-13-ban „a gonosz kitakarítása” – „Ha pedig valaki elbizakodottan azt meri tenni, hogy nem hallgat arra a papra vagy bíróra, aki ott áll Istenednek, az ÚRnak szolgálatában, az az ember haljon meg. Így takarítsd ki a gonoszt Izráelből! (12. v.) – párhuzamban áll Pálnak az 1Kor 5,13-ban használt kifejezésével: „Távolítsátok el azért a gonoszt magatok közül!” Eszerint az ószövetségi halálbüntetésnek az Újszövetségben a gyülekezetből való kizárás felel meg. Mivel a gyülekezetnek nincs hatalma bárkit halálra/börtönre stb. ítélni, ezért kell ezt a feladatot szükség esetén rábíznia a világi hatóságokra. (A Mt 15,4-6 és a Róm 13,4 egyértelművé teszi, hogy az Újszövetség is a halálbüntetést támogatja: „Ha azonban a rosszat teszed, akkor félj, mert [a világi hatalom] nem ok nélkül viseli a kardot, hiszen ő Isten szolgája, aki az ő haragját hajtja végre azon, aki a rosszat teszi” – a „kard/fegyver” az élet kioltására való. Vö. Greg Koukl cikkével: str.org/articles/capital-punishment-is-man-a-machine-or-a-moral-agent és Scott Rae *Erkölcsei döntések* c. könyvével.) Meggyőződésem, hogy ezt az elvet (is) a **Szentlélek vezetésével** kell alkalmaznunk, nem pedig automatikusan, törvénykezve. Pl. az Ószövetség halálbüntetést szabott ki arra, aki szüleit gyalázza (szidalmazza, 2Móz 21,17; Mt 15,4; Károli), vagy havi vérzés idején él nemi életet (3Móz 20,18; ennek valószínűleg higiéniai, egészségügyi és a szaporodást segítő oka is volt). Azonban pl. a (családon belüli) (rendszeres) nemi erőszak elkövetőjét vagy a gyilkost akkor is bíróságra kell juttatnunk, ha „bocsánatot kért botlásáért” (ld. Russell Moore itt hivatkozott [cikkét](#)). Adams szerint a kizárásnak az úrvacsorától való eltiltást is magában kell foglalnia („Az ilyenekkel együtt se egyetek”, 1Kor 5,11), ami megoldható pl. a **zárt úrvacsorai közösséggel** (csak a gyülekezeti tagok úrvacsorázhatnak).

5. Végül Adams az **eltérő gyülekezetekhez/felekezetekhez tartozó vagy azokat váltogató, „kóborló” hívők** esetével is foglalkozik. Új tag felvételek a fogadó gyülekezetnek meg kell(ene) vizsgálnia a hozzá érkező hívő háttérét. Ha korábbi gyülekezetéből bűn miatt kizárták (vagy a kizárás megelőzése érdekében távozott onnan), akkor a felvétele előtt rendeznie kell(ene) ügyét a régi gyülekezetével. Amennyiben ez nem történik meg, a régi gyülekezet lelkésze/vezetői megbeszélés(ek)et folytathatnak az új, fogadó gyülekezet lelkésze/vezetőivel az ügy megfelelő rendezése érdekében. Ugyanez az eljárás követhető a két gyülekezethez tartozó hívők vitás ügyei esetében. Ha az egyik gyülekezet elutasítja a probléma biblikus megoldását, indokolt esetben a másik gyülekezet **„nem egyháznak/gyülekezetnek” nyilváníthatja** azt. (Természetesen az ilyen közösségekben is lehet valódi lelki élet, de az inkább a hívő egyénekhez kötődik, mivel a Biblia értelmében nem alkotnak egyházat/gyülekezetet.) Mindez általában nem vonatkozik a hitelvi különbségekből eredő vitákra és gyülekezetváltásokra. A helyesen alkalmazott fegyelmezés nem könnyű, de **Jézus a különleges jelenlétét és imameghallgatását ígéri** azoknak, akik azt gyakorolják (Mt 18,19k).

6. Magam annyit tennék hozzá a 2. bekezdésben említett **helyes tanítást** illetően, hogy a helyes (ön)fegyelmezést nagymértékben akadályozza az a népszerű „újkalvinista” nézet, mely szerint a hívő embernek nem kell számot adnia tetteiről az ítélő Isten előtt; Krisztus neki tulajdonított igazsága megold minden ilyen problémát; Isten elfogadja őt „úgy, ahogy van”, nem kell megváltoznia, nem kell olyan komolyan vennie önmagát, valamint a hívő csak abban tér el a hiteltlentől, hogy meg vannak bocsátva a bűnei. Ezzel szöges ellentétben áll a teljes Újszövetség egyöntetű tanítása, mely szerint **Isten a cselekedeteink alapján fog megítélni mindnyájunkat**. Akkor lehull róunk a lepel, véget ér a képmutatás és az önáltatás, kitudódik minden titok (Lk 12,2k). A hitünk valódiságát ugyanis nem a teológiánk helyessége szavatolja (igazolja), nem is az, amit magunkról (vagy a hitünkről) hiszünk, hanem az életünk, a tetteink. „Mert mindnyájunknak leplezetlenül kell odaállnunk a Krisztus ítélőszéke elé, hogy mindenki megkapja, amit megérdemel, aszerint, amit e testben cselekedett: akár jót, akár gonoszt” (2Kor 5,10; vö. Róm 2). Jézus mondja: „Aki a jót tették, az életre támadnak fel; akik pedig a rosszat cselekedték, az ítéletre támadnak fel” (Jn 5,29; vö. Mt 7,21-27; 25,31-46; 12,35k: „minden haszontalan szóról” számot fogunk adni). „Aki győz, örökölni fogja mindezt, és Istene leszek annak, az pedig fiam lesz. De a gyáváknak és hitetleneknek, az utálatosoknak, gyilkosoknak és paráznáknak, a varázslóknak és bálványimádóknak, és minden hazugnak meglesz az osztályrésze a tűzzel és kénnel égő tóban: ez a második halál” (Jel 21,7k). Bővebben ld. hivo.hu/itelet.htm. Krisztus nemcsak elméletben/jogilag tulajdonítja nekünk az igazságát, hanem az életünk valóságos, gyakorlati

részévé akarja azt tenni. Az, hogy szentnek tekint minket, nem pótolja a tényleges megszentelődésünk elvárását/normáját/ követelményét. Mint mondta: „Úgy ragyogjon a ti viláosságotok az emberek előtt, hogy lássák jó cselekedeteiteket, és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat”; és „**Ti azért legyetek tökéletesek, mint ahogy mennyei Atyátok tökéletes**” (Mt 5,16.48; vö. 1Jn [„a cselekvő szeretet és szentség levele”]). Nem adhatjuk alább a célt – minden erőnkkel törekednünk kell erre, és egymást is ebben kell segítenünk. Figyelembe kell vennünk az egyéni nehézségeket, családi stb. háttérrel, „betegségeket”, különösen másoknál), de mindez nem ment fel (teljesen) a felelősség alól senkit (különösen saját magunkat).

7. A **fegyelmezés szülgansúlyozása több szempontból veszélyes**. Vezethet törvényeskedéshez, képmutatáshoz, túlzott szigorhoz, leuraláshoz, kiskorúsításhoz, a vezető személyiségének másolásához (ld. Szalai András: Torz gyülekezetideálók, apologia.hu/eloadasok/letoltheto), indokolatlan félelemhez, a gyülekezet légkörének megromlásához, a növekedés, az önálló kezdeményezés és próbálkozás elfojtásához stb. Sosem a fegyelmezés a végső cél, sőt jobb, ha az általában nincs is a képből, inkább a háttérben marad mint végső eszköz. A szeretet „mindent elfedez, mindent hisz, mindent remél, mindent eltűr” (1Kor 13,7; vö. Péld 11,13 [„A rágalmazó titkokat tár fel, de a hűséges lélek leplezi a dolgot”]; 18,21; 19,11 [Károli]; 20,19). Először mindig óvatosan, tapintattal, alázattal közelítsük meg a problémát, inkább kérdezve, mint vádolva, hisz mindig töredekés, hiányos az ismeretünk (1Kor 13,9kk), így megeshet, hogy rosszul ítéljük meg a dolgot, vagy a testvérünk az utolsó információk óta megbánta, elhagyta (és megvallotta) bűnét. A konfrontáció jogát általában ki kell érdemelni, és az egyházfegyelmet ritkán kell alkalmazni – nem ebben gondolkodva, többnyire inkább csak „fenyegető” lehetőségként meghagyva azt. Ld. még Tapolyai Emőke előadásait (szabadon.com/media2/audio2.html) és Fabinyi Tamás *Tiszabadság* c. írását (peterfy.hu/hu/node/77), mely Ernst Lange *A 10 nagy szabadság* c. műve (és a tízparancsolat) nyomán született.

8. A jelen témát illetően ld. még honlapomon [A szüntelen öröm, békeesség, boldogság titka, Szabad akaratunkból megszerezhetjük és elveszithetjük-e az üdvösségünket?, A teljes evangélium, Keresztény ember vétkezhet-e szándékosan?](#) című írásaimat és Wesley prédikációját a rágalmazásról és intésről (hivo.hu/wesalap.htm#P49), valamint a Kis Tükör füzetek sorozat 7. tagját, Daniel E. Wray „Egyházfegyelem” c. írását (Koinónia, 1999) és Szabados Ádám „Krisztus egyházának ismertetőjelei” c. munkáját (docplayer.hu/1487206-Krisztus-egyhaszanak-ismertetojelei.html).

Hargítai Róbert (www.hivo.hu), 2009. 08(–2021.09.)

Változtatás nélkül szabadon másolható.

Minden emberi nézet (rendszer) tartalmaz hibákat – az enyém is. Az itt kifejtett nézeteim csupán szerény véleményemet tükrözik (és azt sem feltétlenül naprakészen), kéretik saját felelősségre olvasni!